

Pardavi Vanda

HOGYAN MESÉL EGY
ÍRÓ HALOTT?MACHADO DE ASSIS: *BRÁS CUBAS SÍRON TÚLI EMLÉKEZÉSEI*.
FORDÍTOTTA PÁL FERENC, HELIKON KIADÓ, BUDAPEST, 2023.

Május tizennyolcadikán, a budapesti Libri Könyvpalotában került ünnepi bemutatásra dr. Pál Ferenc fordításában a brazil irodalom egyik legkiemelkedőbb alakjának, Joaquim Maria Machado de Assisnak (1839–1908) *Brás Cubas síron túli emlékezései* című regénye. A mű magyarra fordítása igencsak hiánypótló munka, az eredetit ugyanis 1881-ben, száznegyvenkét éve publikálták először, és lefordították már többek között angol, spanyol, német, román és holland nyelvre is. Pál Ferencnek hatalmas szerepe van abban, hogy a portugál nyelvű irodalmak számos alkotását magyarul is olvashatjuk, elég csupán a Nobel-díjas portugál íróra, José Saramagóra gondolni, akinek *Festészeti és szépírási kézikönyv* című műve tavaly jelent meg magyarul, szintén Pál fordításában. Felvetődhet a kérdés: miben tekinthető olyan kiemelkedőnek a Machado de Assis-regény, hogy ennyi évvel az eredeti megjelenése után is érdemes és fontos a magyar megjelenése?

A mű több szempontból is különleges, kezdve a szokatlan, ám annál inkább figyelemfelkeltő címválasztással, melyből hamar kikövetkeztethető, hogy a regény egy Brás Cubas nevű férfi emlékeit fogja életre hívni, csak éppen különleges módon. A másik furcsaság, amellyel az olvasó rögtön szemben találja magát, maga az írói ajánlás – az „író” itt nem a regény szerzőjét, hanem az emlékezések fiktív íróját, vagyis az E/1-es narrátort, Brás Cubast jelenti –, amelyet Brás Cubas az „élettelen testének dermedt húsába elsőként harapó kukacnak” (5.) szán. Az érdeklődő tehát, mielőtt még egy tényleges mondatot olvasott volna a regényből, már érezheti, hogy egy nem mindennapi művel áll szemben.

A jellegzetes vonások sorát tovább gyarapítja az előszó, amelyből rögtön kettő is van. Az egyik a tényleges szerzőtől, Machado de Assistól száрма-

zik, a másik pedig a fiktív írótól, Brás Cubastól, aki művét Laurence Sterne és Xavier de Maistre stílusához hasonlítja. Brás Cubas leszögezi, hogy a legnagyobb kétséget felvető kérdésre, azaz, hogy hogyan képes a túlvilágon írni, nem fog válaszolni. Szintén már az előszóban belekóstol az olvasó a regényt végigkísérő iróniába, amikor bevezető sorait a főhős az alábbival zárja: „A mű önmagáért beszél: ha elnyeri a tetszésedet, kifinomult olvasó, megérte a fáradságot; ha nem, kiérdemelted ezt a kis fricskát, és lépj tovább.” (24.) Ilyen és ehhez hasonló kiszólás számtalanszor előfordul a regényben, az író hol korholja olvasóját, hol kissé kioktatja, néhol pedig felhívja a figyelmét arra, hogy érzékenyebb téma következik, és ha jobbnak látja, inkább lapozzon előre a következő fejezethez. Ezután az elbeszélő elárulja, hogy némi hezitálás után miért a halálát választja történetének kiindulópontjául, és saját magáról a következőképpen nyilatkozik: „...tulajdonképpen nem halott író vagyok, hanem egy író halott, akinek a sírgödör egy újabb bölcsőt kínált.” (25.)

A mű százhatvan rövid fejezetből áll, és ahogy Silvana Oliveira *Realismo na Literatura Brasileira* [Realizmus a brazil irodalomban] című tanulmányában fogalmaz, „gyakorlatilag a realizmus által felállított lineáris és irányadó elbeszélés minden szabályát megszegi az elbeszélő”.¹ A linearitás hiánya az egész műre jellemző, a kevésbé érdekesnek tartott éveit a narrátor nemes egyszerűséggel átugorja, vagy pár mondatban összefoglalja. A már említett előszó, melyben Brás Cubas azt tanácsolja az olvasónak, hogy lépjen tovább, ha elégedetlen az olvasottakkal, Oliveira szerint azért fontos, mert megmutatja azt az írói szándékot, illetve inkább annak hiányát, hogy „olvasója kedvében járjon vagy dicsérje saját művét – épp ellenkezőleg, rosszat mond magáról a könyvről”. Ami pedig azért is figyelemre méltó az irodalomtörténész szerint, mert a brazil romantika és realizmus egyik legfőbb célkitűzése az volt, hogy elnyerje olvasója tetszését, Brás Cubas pedig ezzel szembe megy, és „egy újfajta kapcsolatot hoz létre regény és olvasó között”.² A mellett a tény mellett pedig nem mehetünk el szó nélkül, hogy a számtalan modernista eleme ellenére ezt a regényt tekintik a brazil realizmus kezdetének, holott látjuk, Machado de Assis nem lehet egyszerűen realista írónak besorolni, sőt, saját maga is több kritikát fogalmazott meg a romantikus és realista irányzatokkal szemben. Az említett irányzatoktól tér el a regény

¹ Oliveira, Silvana: *Realismo na Literatura Brasileira*. Curitiba: IESDE Brasil S. A., 2008, 103.

² Uaz, 104.

abban a tulajdonságában is, hogy a megszokott és általában megbízható heterodiegetikus elbeszélőt autodiegetikus narrátor váltja fel. A tény, hogy Machado de Assis egy halott, nem mindenben szavahihető narrátort nevez ki a szöveg „írójának”, Oliveira szerint azért is jelentős, mert ezáltal szabadon alkothat véleményt a társadalomról, a többi szereplőről, a korabeli szokásokról. Ez azért fontos a regény eredeti megjelenésének kontextusában, mert a romantikus és realista művek elbeszélőjét a közönség előszeretettel azonosította „a könyv borítójára nyomtatott szerzői névvel, akinek meg kell felelnie az írás szabályainak és azoknak az erkölcsi szabályoknak, amelyeket egy társadalom fenntart, azon büntetés terhe mellett, hogy a regényen kívül, a való életben elszenvedi a következményeket”.³ E teher alól mentesül Machado de Assis azáltal, hogy Brás Cubast teszi meg a mű elbeszélőjének.

Az első fejezetben egyébként, amikor író halottként mutatkozik be, Brás Cubas elárul magáról pár információt, például, hogy agglegényként hunyt el, és utolsó útjára tizenegy barátja kísérte el, amit igen csekély létszámnak tart. A már említett irónia és egyfajta játékoság jellemzi, ahogy az életében fontos szerepet játszókról mesél. Elárulja, hogy halálos ágyánál három asszony volt jelen, az egyik a nővére, a másik az unokahúga, a harmadikról pedig sejtelmesen így fogalmaz: „...és... De legyenek, kérem, egy kis türelemmel! Nemsokára elárulom, ki ez a harmadik asszony. Egyelőre elégedjenek meg annyival, hogy ez a névtelen személy, aki nem tartozott a szűkebb családomhoz, jobban szenvedett, mint a rokonaim.” (26–27.) Az említett újfajta kapcsolat író és olvasó között jól látható ebben az apró részletben is, ahol az előbbi játékosan türelemre szólítja fel az utóbbit, illetve felkelti kíváncsiságát is, hisz leírja, hogy agglegényként hunyt el, mégis szerepel itt egy rejtélyes hölgy, aki – saját elmondása alapján – jobban gyászolta őt, mint saját családja. Ezáltal sejteti az olvasóval, hogy számíthat romantikus epizódokra is felelevenített emlékeinek elbeszélése során. A titokzatos hölgy bemutatása egyébként hamar megtörténik, amit aztán Brás Cubas haláltusájának leírása követ, ahol ismét figyelmezteti az olvasót: „ha nem szívesen követed ezeket a tudati jelenségeket, átugorhatod ezt a fejezetet; és visszatérhetsz a cselekményes részekhez. De még ha úgy gondolod is, hogy nem érdekes, hidd el, megéri a fáradságot [...]”. (26–27.)

A címből és az első fejezetből kiindulva könnyű lenne arra a következtetésre jutni – mivel már ismeretes, hogy a főszereplő meg fog halni, ráadásul agglegényként –, hogy ezután nem számíthatunk túl sok meglepő

eseményre, hisz tudjuk, hogyan végződik a történet, ám ebben tévednénk. Brás Cubas élete ugyanis több mint érdekes, és számos további meglepő fordulatot tartogat, a szabadság pedig, amellyel környezetét bemutatja, illetve őszinte, kritikus véleménynyilvánítása a szereplők egymáshoz való viszonyáról, sőt, saját magáról is, szinte azonnal magával ragadja az olvasót. A szokatlan kezdet után egyébként bemutatásra kerül Brás Cubas születése is, valamint életének főbb eseményei, digressziókkal, azaz elkalandozásokkal gazdagítva. Oliveira felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy ezeket az elkalandozásokat már Machado de Assis előtt többen is alkalmazták, ám minden esetben szem előtt tartva, hogy a cselekmény tárgyától ne térjenek el túlságosan. Ehhez képest Brás Cubas többször is „feleslegesen” elkalandozik, legalábbis első látásra így tűnhet, ám Oliveira szerint, figyelmesen tanulmányozva, világossá válik, hogy ezek az elsőre furcsának tűnő témaváltások finoman, de kapcsolódnak a tárgyhöz.⁴ Machado de Assis, számos aspektust tekintve, megelőzte korát, és ezért is szerencsés, hogy a regény magyar nyelven is elérhető.

A *Brás Cubas síron túli emlékezései* az első kötete a kritikusok által *Realista Trilógiaként* emlegetett Machado de Assis-regényeknek. A másik kettő az 1891-ben publikált *Quincas Borba*, melynek címszereplője egyébként Brás Cubas egyik barátjaként többször feltűnik a műben, illetve az 1899-ben megjelent *Dom Casmurro*. Noha a „realista” címke a már említett modernista elemek miatt vitatható, mindenképp nagyszerű ötlet volna ezt a két kötetet is lefordítani magyar nyelvre. *Quincas Borba* és különös, saját maga által felállított filozófiarendszere már a *Brás Cubas síron túli emlékezéseiben* is megjelenik, a *Dom Casmurro* című regény pedig egy lebilincselő történet, ahol a házasságtörés kérdése kerül a középpontba, és ahol az olvasó egy, a saját életét Brás Cubashoz hasonlóan elmesélő főszereplő-narrátort kap, a már megismert játékos, ironikus stílusban.

⁴ Oliveira, Silvana: *Realismo na Literatura Brasileira*. Curitiba: IESDE Brasil S. A., 2008, 109.